

անիրաւ տեղը քու աչքէդ հանել» : Աս խօսքերս կարծես թէ ամիրապետին գուլթը շարժեցին , որ որչափ կըքոտ մարդ էր , բայց ուրիշ կողմանէ ալ վեհանձն էր ու մեծասիրտ , որով չէր կըրնար անտարբեր ըլլալ , և չգարմանալ իմ բարեկամիս այսպիսի կարգէ գուրս ըրած բարերարութեանցը վրայ : « Գուսիրոյդ համար թողութիւն կու տամ և կ'արձըկեմ զինքը , պատասխանեց ինծի Մամուն . գնա՛ արձըկէ զինքը շղթաներէն , բայց բաէ իրեն որ ինծի գայ » : Աս ըսելէն վերջը նորէն ոտքը ինկայ , և իրեն ամենայն յարգութիւններս ընելէն ետքը՝ մեծապէս շնորհակալ եղայ՝ և տուն դառնալով , երիտասարդը հետս ամիրապետին դիմացը բերի , որուն մեկէն պատուաւոր զգեստներ հագցընելով , տասը ձի , տասը ջորի և տասը ուղտ պարգև տուաւ իրեն . աւսոնց վրայ նաև քսակ մը լեցուն տասը հազար ոսկիով տուաւ ձեռքը ճամբու ծախքի համար , ու նաև յանձնարարական թուղթ մը տուաւ որ տանի Դամասկոսի քաղաքապետին :

Ազգային քանաւորեղծք

Կ Ո Ս Տ Ա Ն Դ Ի Ն Ե Ջ Ն Կ Ա Ց Ի

Ազգային երգոց և երգչաց վրայ շատ և շատ անգամ խօսուած է թէ մեր և թէ ուրիշ ազգային օրագրաց մէջ . բայց այն մեր ազգային կամ ռամկական ըսուած երգաբանից ոչ թիւր գիտեմք , ոչ անունները և ոչ ժամանակը : Թիւր չեմք գիտեր , վասն զի շատ հեղ նոր ձեռագիր տաղարանի կամ ուրիշ գրոց մէջ դեռ անձանթ երգիչներու կը հանդիպինք , և մեր լեզուին նոր (մեծ կամ պզտիկ) գրող մ'ալ 'ի լոյս կու գայ : Անուններն ալ չեմք գիտեր շատին . վասն զի շատ հեղ առանց հեղինակի անուան գրուած են երգերն . որով ժամանակն

ալ անյայտ կը մնայ , և միայն ձեռագրին հետքերէն կամ ուրիշ պարագաներէ կրնանք գուշակել հեղինակին ատենն ալ : — Մնուան և ատենուան պակասութիւնը այնչափ ցաւալի չէ մեզի , որչափ ուրախալի է երգածներուն մնալը . և ըստ այսմ յետ այնքան կորստեան և թաքստեան գրոց մերոց , դեռ ոչ քիչ երգք և երգաբանք կը մնան , և օրէ օր ալ կը յայտնուին . որով մեր վերջին կամ նոր դարուց գրականութիւնն ալ կ'աճի կամ կը հարստանայ : Վերջին դարը ըսելով՝ կ'իմանամ մեր ընտիր լեզուով և ոճով գրող հեղինակաց ժամանակէն ետքը , որ կը հասնի մինչև 'ի կէս ԺԳ դարու կամ անոր վերջը . կամ շատ շատ ցկէս ԺԳ դարու , յորում դեռ քանի մը և յետին մաքուր գրաբառ գրողք կ'երևին . անկէ ետև կամ դասական լեզուի անհմտութիւն , կամ ռամկական դարձուածք ոճի և բառից՝ նոր գրականութիւն մը կ'ընծայեն : Այս նոր և վերջին դարուց գրականութիւնն որչափ ալ աղքատ և ցած է և նախնեաց շնորհքէն զուրկ , միայն ազգային կամ ռամկական երգերով ու տաղերովը՝ առաւելութիւն մ'ունի . յիրաւի ասոնց մէջ ալ չկայ մեր ոսկեղէն և արծաթի ըսուած դարուց քերդուածոց շնորհքը և վսեմ լեզուն , սակայն ունին ասոնք (եղբիւրներս) ալ իրենց յատուկ իսկատիպ շնորհք մը . և երբեմն ռամկական կամ աշխարհաբառ երգեր աւելի ախորժալուր և աւելի ողորկ կու գան լսելեաց . վասն զի աւելի բնական և հասարակաց լեզուով արտադրած և երգած են՝ քան արուեստով կռած և կոկած այն բարձր և ծանր լեզուն , որուն բաական գիտութիւն չունէին այդ վերջին գրողքն : Դարձեալ այնպիսի նիւթերու վրայօք գրուածք կան այս մեր ռամիկ ըսուած լեզուաւ , որ հին լեզուին մէջ չգտուելով՝ չեմք գիտեր թէ անով ինչպէս կը բացատրուէր 'ի նախնեաց : Վերջապէս թէ և երբեմն հայկական լեզուին գտութիւնն ալ պահած չեն նոր վիպասանք , այլ և օտար (թուրք , արաբ և պարսիկ) լեզուաց բառերով

խառնած են երգերնին, 'ի վերայ այս ամեն բանի՝ դեռ շատ հեղ իսկական չնորհք և վայելչութիւն մ'ունին : — Երգերնուն նիւթերն ընդհանրապէս բարոյական խրատներ են . կամ մահուան և ննջեցելոյ վրայ ողբեր, կամ սիրոյ և դոյաւանքի երգեր, կամ վարդի և պուլպուլի դիմաւորութիւններ, կամ հարսանեաց նուագներ, կամ դարիւյի երգեր . քիչ հեղ օտար նիւթոց վրայ կը դառնանք, ինչպէս ծիծաղական բաներու, կամ երգիծանք, կամ կերպ կերպ դիպումածոյ :

Այս ռամկական լեզուով ոտանաւոր դրողաց առաջին և հնագոյն կը դառնանք զայն՝ որ մեր միջին կամ արծաթի դարուն հեղինակաց և զրջաց ալ պարագլուխն է . մեր աննման Ս. Ներսէս Շնորհալին՝ 'ի կէս ժի դարու, որոյ ռամկախօս հաներուկներն ամենուն յայտնի են : Իրեն ժամանակակից Ս. Ներսէս Լամբրոնացին և Մխիթար Հերացին՝ նոյն լեզուն բանեցուցեր են արծաթ գլուխածոց մէջ, որ թերեւ իրենցմէ առաջ ալ գրուած գտուի . իսկ ոտանաւոր չեմք գտներ նախ քան զՇնորհալին, և ոչ յիշեմք անմիջապէս իրմէ ետքըն, այլ դար մ'և աւելի ետքն . ինչպէս Յովհաննու Երզնկացոյն քանի մը խրատական քերդուածքն 'ի վերջ ժի կամ 'ի սկիզբն ժի դարու, յորում և խաչատուր Կեչաւացոյն քերդուածքն :

Ասոնց գրեթէ ժամանակակից է և Կոստանդնուպոլսէն Երզնկայիս, որ միայն իր երգերովն ծանօթ է մեզի, կամ թէ լաւ ևս ըսել՝ մեր ձեռքը հասած մէկ ձեռագրով մը, որ գրուած է յամին 1336, « Ի թաւրէթ, 'ի Դաւալազայի անշայռան » . ձեռամբ Ամիր Փօլին, որ է որդի Քալայմաչի Յուսիփայ, և թոռն Միթոռի . ժամանակակից և բարեկամ հեղինակին, որ և ասոր (Ամիրի) համար գրեր է իր քերդուածները, և ինչպէս կ'երևի հետզհետէ կը խաւրէ եղեր անոր . ան ալ յետոյ բոլորը մէկ տեղ ժողվեր գրեր է : Ոտանաւորներէն առաջ՝ զրոյց սկիզբը քանի մը թերթ գրաբառ բան կայ « Յաղաքս միաբանութեան

» եղբարց, բանք սակաւ և պիտանիք, » վկայութեամբ գրոց սրբոց . զոր ժոռովեալ գրեցի սիրով եղբայրութեան, » այնոցիկ՝ որը ցանկան փափագանօք » բանից իմաստութեան » . թուի թէ այս այլ Կոստանդինէն չարադրուած է : — Իսկ երգերն կամ ոտանաւորներն, որ գրեթէ բոլոր բարոյական և այլբառական են, հանդերձ նկարագրութեամբ գարնան, և՛, շատը նախնեաց ոճոյն մօտ են շէկքով, այսինքն երկար տողերով, 14, 15, 16 վանկով, ամենն ալ յանգով . ամեն մէկ երգ մէկ յանգունի, այսինքն տողերուն վերջը նոյն ձայնով կը լմննայ, և շատին վերջի տան մէջ իր անունը կը յիշէ Կոստանդին :

Թուով 22 են այս ոտանաւորքս . որոց առաջինն անվերնագիր՝ իբր 200 տող 16 ոտեան, աշխարհիս ստեղծմանէն ինչուան Հոգւոյն սրբոյ Գալստեան պատմութիւնն է Ս. Գրոց՝ համառօտեալ, իբրև Գր. Մագիստրոսի հազար տողեան գրուածք : — Բ. անվերնագիր՝ իմաստութեան գովութիւն է : — Գ. Գարնան այլբառնութիւն Քրիստոսի գալլստեան նմանցընելով : — Դ. « Բանք յաղաքս չար ընկերաց և պատրաստ կալ » մոլորեցուցիչ ոմանց » : — Ե. « Բանք » յերկու դէմն, մտաց տեսութիւն 'ի հոգի և 'ի մարմին . զոր առակօք խօսի » այսպէս : — Զ. « Բանք յաղաքս արեւ » գականն արդարութեան ... զոր առակօք խօսի » : — Է. Յաղաքս անգիտաց սուտ խօսելոյ զբանս անպիտանս և հակառակ կալ իմաստնոց » . այրած սրտով դանգատ մ'է ընդդէմ տգիտաց, և գովեստ գիտնոց, այս ետքիններուս կարգէն զինքը սեպելով . նոյն սրտով գրած է . Ը. երգն ալ, ընդդէմ իրեն նախանձողաց, ինքզինքն արդարացընելով : — Թ. որոյ սկիզբն պակսի, ընդդէմ լեզուագարաց է : — Ժ. է իբրև արգահատանք մը առջի յանդիմանութեանց վրայ : — ԺԱ. « Բանքս վարդի օրինակաւ զՔրիստոս պատմէ » . — ԺԲ. « Մեկնութիւն վարդին համառօտ » . այսինքն առաջին (ԺԱ.) երգոյն : — ԺԳ.

«Բանք յաղագս անբաւելի պեանչելեացն Աստուծոյ» . այս երգը ութոտնեայ կամ ծավանկ է , պէսպէս յանգեցուով : — ԺԴ . «Բանք յաղագս անցաւոր մեծութեան» . առաջ 10 վանկ է և Շահնաւմէի եղաւանակին վրայ շիներ է՝ ուրիշներուն խնդրելովը : — ԺԵ . «Բան գարնան օրինակաւ , խորհուրդ 'ի ֆրիտոս» . այս երգոյս մէկ մասն հրատարակած եմք այս օրագրիս մէջ (Ի . հատոր , երես 98) : — ԺԶ . Նոյն բան խորհրդով , և 'ի յայլ դէմ տեսութիւն : — ԺԷ . Խրատ հասարակաց պիտանի : — ԺԸ . Բան յաղագս լեզուի և չգատել զընկերն : — ԺԹ . «Բանք խօսիլ 'ի Ժամ տրտմութեան» . դարձեալ ուրիշներէն սիրտը վիրաւորած ըլլալով՝ գրեր է զայս : — Ի . Բանք յաղագս չար կնոջ : — ԻԱ . Բան 'ի Կոստանդնուպոլս առ մեր հոգևոր եղբայրն Ամիր , հոգով 'ի հոգի և սրտէ 'ի սիրտ : — ԻԲ . Յաղագս եղբայրութեան բարոյ և չարի :

Թէպէտ և այս վերնագիրերս աւելի զուտ գրաբան են , բայց երգերն այնպէս չեն , նաև թուրք ու պարսիկ բաներ ալ կան մէջը խառնած : Ենթին կամ ոճն ընդհանրապէս դուրիկ կամ կակուղ

է . իմաստներն յստակ և ընտիր . իսկ գրելուն գլխաւոր նպատակն է մէկ մը իր բարեկամին՝ Ամիր Փօլին և ուրիշներու խրատ տալ , մէկ մ'ալ իրեն նախանձոտները կամ տգէտ ու լեզուադար մարդիկը յանդիմանել : Եւ ինչպէս կ'երևի բնատուր հանճար մ'ունի եղեր վիպասանութեան կամ ոտանաւոր շինելու , և երբեմն յանպատրաստից ալ ինչպէս կ'ըսէ ԺԹ երգոյն համար . «զոր գրեցի առ պահն , վասն սուտ եղբարց՝ զոր վիրաւորեցայ» . այս սուտ եղբարց տուած վէրքերն ալ երբեմն նոյն իսկ իրեն ասանկ յաջող քերթողութեանը համար են եղեր , ինչպէս որ կ'իմացընէ ի երգովը , որուն մէջ իր ճարտարութեան և յաջողութեան գաղտնիքն ալ մեզի կ'իմացընէ , միանգամայն գրուածին հետ՝ իրեն ալ բաւական իսկատիպ մարդ մ'ըլլալը . զոր և (ինչպէս առաջ ըսի) ուրիշ տեղէ չեմք գիտեր , բայց եթէ սոյն այս իր երգերէն : Ահաւասիկ այդ վերջի յիշած տեղեկարար երգը , հանդերձ նոյնպիսի վերնագրովը . որուն զժաղդաբար վերջը պակաս է , թուղթ մ'ընկած ըլլալով ձեռագրէն :

Ոմանք չարախօսեմ գիւնէն վասն նախանձոտ , քէ ո՞րպէս խօսի առ այսպիսի բան , զի վարդապետի չէ աշակերտել . զի այլ է աշխատիչն և այլ է շնորհքն 'ի Հոգոյն . զոր ես պատմեմ ձեզ , յաղագս տեսչեան իմոյ , զոր տեսի զարմանալի տեսիչ , միևն 'ի վանք կայի հնգեռուսաւսն առաջ . զոր տեսի այլ մի արեգակնագգեստ և չի լուսով :

Ոմանք չար են հետ ինձ , ու նախանձով են յիմ վերայ , վասն իմ գրեալ բանիս՝ որ առ մարդիկ երեւեմայ .

Ասեն , թէ ո՞նց ¹ գրէ բան քաղցրահամ ու մեզ կարդայ .

Որ ի մեր միջիս ընկեր կամ համեմատ իւր չըկայ :

Կոյր են հոգւով աչօք մըտօք , յիմար են անյիմայ .

Թէ տէր ո՞վ է խելաց՝ կամ այս շնորհիս որ առ իս կայ .

Ես եմ աման հողէ , և ի յիս լցած կայ խաղիմայ ² .

Ձոր ես խօսիմ հոգւով՝ այն մեծ տիրոջն է մանանայ :

Ով գող է այս գանձիս , ու կամ նենգով ինձ լինայ , Աստուծոյ է հակառակ ու ինք դատաստանարան է նորայ .

Ով որ ինձ միտ դընէ ու զինչ խօսիմ ինք հասկանայ ,
Նայ ես իր տամ նըշան՝ թէ այս շնորհիս որպէս հասայ :

Ես երբ հնգետասան ամաց էի մանուկ տըղայ ,
Ի վանք յուսումն էի , եւ գիշեր մի տեսիլ տեսայ .
Մանուկ մի լուսեղէն յաթոռ նստել որպէս արքայ ,
Նըման արեգական է գեղեցիկ որ լոյս կու տայ ,

Այնպէս ես յիր փառացն եւ ի լուսոյն զարհուրեցայ ,
Որ չկարցի հարցանել , թէ , Տէր , ո՞վ ես , զանունդ ասա .
Երկիր պագի իրենն ի յայն պահուն ոնց զինք տեսայ ,
Ու իրեք խնդրուածով հողոյն հաւսար խոնարհեցայ :

Ասցի . գունահար¹ , դու թագաւոր , քեզիկ մեղայ .
Ասցի . հոգով հիւանդ եմ , քեզ բժիշկ ինձիկ գրտայ .
Ասցի . ես եմ աղքատ , ւ յերակ բանի կարօտ կեցայ :
Շնորհէ դու այս գերոյս մասն ու բաժին ինձ եւ զիւրայ² :

Նայ իր սիրտն ողորմած՝ անարժանիս շոյտ քաղցրանայ .
Ենէ ի յաթոռոյն եւ դընէ զօտն ի յիմ վերայ .
Կոխէ զիս եւ քայլէ , ւ այլ վայր ի յիր տեղըն գընայ :
Երբ իմ խնդիրքն եղաւ՝ ես մուրատով ի յօտն ելայ :

Ասցի . թող քո տեսդ ինձ արքայութիւն հերիք լինայ ,
Թէ գթաս յանպէտ ծառայ ւ յերակ քո տեսդ ինձ երեւնայ .
Նայ ես զայս կեանքս ունայն ուրանամ երբ որ քեզ տեսայ .
Երբ զիս ընդունեցար եւ կոչեցիր քեզիկ ծառայ :

Նայ ինձ պատասխանեց քաղցր ձայնով ասաց , Գընա՛ :
Նայ իր բարբառն ահեղ զարհուրեցոյց զիս որ զարթայ :
Ենեմ կապեմ գօտի ու մէն յաղօթք ես կանգնեցայ .
Խնդրի³ յայն սուրբ տեսոյն՝ որ հետ մի այլ առ իս նա գայ :

Անցաւ աւուրք բազում , ւս աղօթօք ի լաց կեցայ ,
Ջի իր պայծառ տեսոյն ես հետ մի այլ փափագեցայ .
Չունի ցորեկ հանգիստ ու ոչ գիշեր ի քուն մըտայ .
Եղայ զերդ ըզյիմար , ւ իսկի մարդու ի խօստ⁴ չեկայ :

Ես ոչ ի միտք բերի՝ թէ այս տեսիլս ինչ իրք լինայ ,
Եւ ոչ զնա քննեցի՝ զի հասակովս ի⁵ ես տղայ .

Երբ այլ բազում աւուրք ես ի յուսումն վարժեցայ՝
Ապա զմտաւ ածի ու զայն խորհուրդն հասկացայ :
Եղեւ յանկարծակի ինձ բան խօսել՝ ով ուզենայ .

Այնպէս որ ես ի յիմ խօսից շարեւրն զարմացայ .
Սիրով ու մեծ յուսով ես այս բանիս ի փորձ մըտայ .
Ջհոգիս փոխան տըւի , ւ ապա ես այն հոգոյն հասայ :

¹ Կիւսակէար . մեղաւոր :

² Խիւայ . պառուկ զգեստ :

³ Խնդրեցի որ անգամ մ'ալ ինձի երեւնայ :

⁴ Մարդու չնոստովանեցայ , չիմացուցի :

⁵ Էի :

Իմ բանս ի յայն լուսոյն եկել առ իս ինձ մանանայ ,
 Որ իմ աչգոս ես զինք բարձր ի յաթոռ նստած տեսայ .
 Երբ որ զայս մեծ պարգեւքս ի յայն ես լուսոյն ընկալայ ,
 Նա զիմ մարմինս հոգովս իր սուրբ տեսոյն գրեմ ծառայ :
 Այսօր հոգովս ուրախ եմ եւ ի մեծ մուրատ հասայ ,
 Որ ես առանց շրթունք կու խմեմ յայն գինուն շիշայ ¹ .
 Մարխօշ եմ յայն սիրուն , ւ է միպքս ի հօն՝ յուր ինք լինայ .
 Զունիմ շատոց կարիք , ով է չարկամ ու զիս որսայ :
 Ես եմ մէջ աշխարհիս գերդ գլխմար ի յանդիշայ ² .
 Ոմանց թըւիմ խելք , ոմանց խիստ խեւ ու անյիմայ .
 Ոմանք չար ին ³ հետ ինձ , կրճեն ատամնս ի յիմ վերայ ,
 Ի ոմանց պատեհ թըւի զարիւնս հեղուկ իր կամ լինայ ⁴

¹ Առանց բերանի՝ այն շնորհաց գինւոյն շիշն
 կը խմէ եղեր :

² Էնդիշ : մամուռք :

³ Են :

⁴ Հոս կը պակսի օրինակը , բայց մէկ երկու
 տուն բան միայն կը մնայ եղեր այս երգէն :

ՆԱԽԱԲԵԿՈՒԹԻՒՆ ՊՈՐԻՍԹԵՆԻ

Լսած են ընթերցողք , կամ նաեւ 'ի
 Բազմավիպիս մէջ կարդացած Մեդոն-
 աւ նաւուն խորտակման ցաւագին
 պատմութիւնը . ոհ , քանի քանիք այդ
 աղետալի դիպումածն հանդիպին ա-
 ւելի աղետալի եղանակաւ , զոր ան-
 ձայն և անյիշատակազիր պատմու-
 թիւնը միայն՝ ամբաւ Ովկիանոս դաշ-
 տին անձայն մէկ կողմը մենացեալ իւր
 թերթիցը մէջ կ'արձանագրէ : Բայց թու-
 ղումք մեք զանոնք . աղետից համար
 շատ իսկ ծանօթներուն թիւը բաւա-
 կան են եթէ նկարելու մեզ զմարդկային
 խեղճութիւնը և եթէ 'ի կարեկցութիւն
 շարժելու երբեմն՝ մեր հանգստեան
 և պարապորդ վայրկեաններուն մէջ
 կարդալով և մեր յիշատակութիւնը
 տանելով անոնց վրայ , որոնք այն ա-
 ղետքէն չեն կրցած ճողոպրել իրենք
 զիրենք : Թէ որ Մեդոնաւոյի նաւաբեկ-
 ման և կամ Ատլանդ նաւուն 'ի ծո-
 վու հրկիզութեան դէպքերը կէս դա-
 րու հնութեամբս մինչև հիմա արժանի

կ'ըլլան յիշատակի և գթոյ և նկարչաց
 վրձնոյն , քանի ևս անոնք , որ դեռ հե-
 ոււ չեն մեզմէ քան զչորս հինգ ամիս ,
 այս ձմեռուանս մէջ , և այն ծովուն , որ
 մեր դրակիցը կ'ըսուի , և որոց արդեօք
 քանիններուն սիրելիքն և կարեւոր մեր-
 ձաւորը յողք են և 'ի սուգ անմխիթար :
 Ասոնցմէ մէկն ալ էր Պորիսթէն ¹ շոգե-
 նաւը , որուն նաւաբեկութեան լուրը
 կարդացուեցաւ շատ օրագրաց մէջ . բայց
 լսենք նաեւ մանրամասն պատմութեամբ ա-
 կանատես մէկէ մը , որ կը կոչուի Պր-
 վէրէդ ² , Ալճէրիի Օրան քաղքին զինուո-
 թական հիւանդանոցին գլխաւոր վիրա-
 բուժին օգնականը : Ծովէն ազատած
 բայց ոչ և 'ի սարսափելի յիշատակէն ,
 իր հրաշալի ազատման պատմութիւնը
 կը գրէ իր ծնողացը , ուստի քաղեմք
 զառաջիկայս :

« Օրան , 1865 դեկտ . 26 .

Իմ սիրելի և ազնիւ ծնողք ,

« . . . Զգիտեմ լինչպէս ազատեցայ
 մահուրէն , բնաւ ամենակին չգիտեմ .

¹ Գշ . Borysthène.

² Գշ . Vêrette.